

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

УДК 378.147.091.32

І. Г. Баранюк

КАЗКА ЯК НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ КОСТЯНТИНА УШИНСЬКОГО ТА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО)

Володіння засобами художньої педагогіки є обов'язковою складовою професійної підготовки вчителя. Особливо важливою вона є для учителя початкової школи. Однак не будемо зводити процес оволодіння художньою педагогікою до методики вивчення казки на уроках читання. Знання методичних схем, алгоритмів, правил дають практичні результати і набувають педагогічної ефективності лише тоді, коли застосовуються в оптимальному режимі. А це можливо лише за умови їх **творчого** застосування. У свою чергу творчий підхід у користуванні засобами казки активізується, обумовлює ефективність педагогічного впливу, якщо вчитель розуміє її педагогічний смисл і уміє його розкрити учням.

Вже опубліковано чимало досліджень про роль казки у вихованні дітей, авторами яких є А. Богуш, Н. Вітківська, Н. Лисенко, Ю. Мандрик, О. Савченко, О. Чебикін та багато інших педагогів і психологів, проте можна з певністю сказати, що найбільшими авторитетними у роз'ясненні цього питання залишаються класики вітчизняної педагогіки – Костянтин Ушинський та Василь Сухомлинський. Саме тому завдання статті і, водночас, її актуальність, полягає у тому, щоб, звернувшись до спадщини цих видатних педагогів, узагальнити та подати в сконцентрованому вигляді їх головні змістові концепти, що стосуються «механізмів» впливу казок на моральний та розумовий розвиток дитини.

Костянтин Ушинський першим у нашій педагогіці звернув увагу на виховну роль казки. Він же ввів жанр казки в підручники з читання для початкової школи.

Можна з певністю сказати, що Василь Сухомлинський був не тільки творцем чисельних текстів художньої педагогіки, а й ученим, який багато – більше ніж хто до нього і після нього! – зробив для осмислення «механізму» педагогічного впливу казки як основного жанру художньої педагогіки. У своїй сукупності твори художньої педагогіки Сухомлинського складають феноменальне явище, яке потребує як наукового осмислення, так і відповідної інтерпретації, яка сприяла б

кращому «практичному» їх використанню. Ця різнопланова робота є одним із актуальних завдань нашої сухомлиністики.

Основна мета нашого дослідження полягає у тому, щоб узагальнити, звести до цілісного концепту думки цих двох видатних вітчизняних педагогів про казку як засіб педагогічного впливу і таким чином використовувати здобуту інформацію в процесі підготовки майбутніх вчителів початкових класів. Професіоналізм учителя початкової школи визначається його здатністю розуміти **педагогічність** педагогічного тексту. А це означає, що він має розуміти не лише педагогічний зміст твору, тобто його ідейний смисл, який має бути переданий учням з якомога більшою повнотою, а й розуміти «секрети» **педагогічної впливовості** твору. Власне знання цих «секретів» робить його володарем ситуації, визначає рівень оптимальності методичних прийомів, застосованих при вивченні учнями педагогічного тексту.

«Учитель на все життя запам'ятовується, входить у духовний світ дитини як казкар» [1, с. 514] – власне ці слова Сухомлинського наголошують на одній із винятково важливих складових професіоналізму вчителя початкових класів. Одним із перших на це звернув увагу Костянтин Ушинський, розмістивши у знаменитій читанці «Рідне слово», яка, за його словами, була «першою книжкою після азбуки», низку народних казок. У методичних порадах, що стосуються «Рідного слова», геніальний педагог створив гімн народній казці: «Це перші й блискучі спроби російської народної педагогіки, і я не думаю, щоб хто-небудь був спроможний змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу. Народну казку діти читають легко вже саме тому, що в усіх дитячих народних казках безперервно повторюються одні й ті самі слова і звороти: із цих безперервних повторень, які найбільше задовольняють педагогічне значення оповідання, складається щось ціле, струнке, що легко оглянути, сповнене руху, життя й інтересу. Ось чому народна казка не тільки цікавить дитину, не тільки є прекрасною вправою в самому початковому читанні, весь час повторюючи слова й звороти, але надзвичайно швидко відбивається в пам'яті дитини з усіма своїми мальовничими деталями і народними висловами [3, с. 271–272].

К. Ушинський демонструє дуже важливий принцип оцінки педагогічного тексту, який полягає у **моделюванні процесу його сприймання дитиною**. Власне таке професійно здійснене моделювання дає змогу виявити механізм педагогічного впливу казки і взагалі тексту, який претендує бути педагогічним. У даному випадку Ушинський показав, які особливості народної казки роблять її текст таким, що легко запам'ятовується – «надзвичайно швидко відбивається в пам'яті дитини». На особливості такого моделювання сприймання казки треба спеціально звертати увагу при підготовці майбутніх педагогів.

В. Сухомлинський глибоко пояснив педагогічну функцію казки саме в цей найперший період навчання у школі. І це пояснення з абсолютною точністю «вписувалося» у його педагогічну систему, де

йдеться, за словами Сухомлинського, про «період *дитинства нервової системи, дитинства мозку* [...]». Цей період немовби відведено самою природою на розвиток, зміцнення, виховання нервової системи – кори півкуль головного мозку [...]. В період дитинства нервової системи клітини мислячої матерії повинні повсякденно вправлятися в активній діяльності, і основою для цих вправ є живе сприймання, спостереження, споглядання» [2, с. 44–45]. Це ключова теза, яка пояснює психолого-педагогічний сенс виховання казкою.

Сухомлинський з вражаючою повнотою аргументував виховний вплив казки, розробляв і пояснював методику такого впливу, яку необхідно якомога краще засвоювати студентам педагогічних вишів. Дитина мислить фантастичними образами. І це дуже добре, бо, активізуючи такий спосіб мислення під час «подорожей у природу», Сухомлинський немовби інтенсифікує «період *дитинства нервової системи, дитинства мозку*». До того ж, активне творення фантастичних образів супроводжується емоційним піднесенням. А «емоційна насиченість сприйняття – духовний заряд дитячої творчості» [2, с. 45]. Причому, творчості художньої, яка за своєю сутністю є творчістю вищого порядку: «Кожна дитина не тільки сприймає, а й малює, творить. Дитяче бачення світу – своєрідна художня творчість» [2, с. 45].

Причинно-наслідковий зв'язок продовжується таким чином: елементи художньої творчості, художнього мислення потребують вираження у слові. І тоді породжується «радість творчості словом – найдоступніша для дитини інтелектуальна одухотвореність» [1, с. 504]. У книзі «Методика виховання колективу» Василь Олександрович продемонстрував чудовий приклад пошуку потрібного слова:

«– Сьогодні кожен з вас складе маленький твір про осіннє небо, – говорить Учитель учням під час подорожі в природу чудового дня «бабиного літа». – Дивіться, вдивляйтесь, думайте: яке небо? Як сказати про небо? Вибирайте красиві, точні слова.

Діти притихли. Вони дивилися на небо й думали. Через хвилину я почув перші твори-мініатюри.

- Небо над нами синє-синє...
- Небо блакитне...
- Небо, немов вода в річці, чисте, прозоре...
- Небо чисте, чисте...
- Небо осіннє... [...]

Збоку стояла маленька синьоока Валя й мовчала.

- А ти чому мовчиш, Валю?
- Я хочу сказати про небо своє слово... та не знаю, чи добре буде...
- Яке ж твоє слово про небо?
- Небо ласкаве... – тихо сказала Валя й зніяковіла.
- Прекрасне твоє слово про небо, Валю... Чому ж небо ласкаве?
- Тому що... скоро будуть сніги й морози, а зараз ще тепло, пригріває сонечко; небо вигрівається на сонці... от воно й ласкаве...» .

І далі, пише Василь Олександрович, «іскринка творчої думки, яку вони відчували в словах Валі, запалила в кожній душі свій вогник творчості. Я почув зовсім інші, нові твори про небо:

– Вчора йшов дощ, він вимив небо, і воно тепер чисте-чисте, немов пелюстка блакитної хризантеми...

– Небо задумливе... Воно думає про важкі чорні хмари, які вже наближаються з північних країв...» [1, с. 508].

Ця розповідь чудово ілюструє думку Сухомлинського, що «через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів – живою реальністю мислення» [2, с. 167–168].

Складання дітьми казок є надзвичайно інтенсивним педагогічним засобом. Це – дитяча **художня** творчість, яка максимально мобілізує мисленнєву діяльність дитини, проймає її емоційністю. І все це немовби освячено животворним, ошляхетнюючим впливом Краси. У «Книзі відвідувань уроків» є чимало записів, зроблених Василем Олександровичем під час відвідувань «Ранків дитячої казки», де діти зачитували свої казки. Директор школи занотовував лише прізвище учня і назву придуманої ним казки. Інколи самої назви достатньо, аби зрозуміти багатофункціональність казки як виховного акту. В окремих назвах закодовано сюжет («Як Мурка привела кошенят», «Як метелик плавав на ставку», «Як щиглик від дощу врятувався», «Пташеня випало з гнізда», «Як їжачок під збудував», «Як дощ напоїв квіточку», «Як півень просо молотив», «Як метелик врятувався від дощу»).

Афористичних висловів стосовно виховного потенціалу казки в Сухомлинського багато. І кожний такий вислів – це педагогічна істина, зрозуміти яку означає збагатити себе, свою педагогічну свідомість, свій педагогічний професіоналізм: «Казка – це зернина, з якої проростає паросток емоційних станів і ситуацій» [1, с. 515]; «Казка – це колиска думки, зумійте поставити виховання дитини так, щоб вона на все життя зберегла хвилюючі спогади про цю колиску» [1, с. 520]; «Казка – це радість мислення; у казці дитина утверджує свою гідність мислення» [1, с. 520]; «Без переживання краси слова розум дитини не може збагнути потаємних граней його змісту. А переживання краси неможливе без фантазії, без особистої участі дітей у творчості, ім'я якої – казка» [2, с. 184]; «Казка – це активна естетична творчість, що захоплює усі сфери духовного життя дитини – її розум, почуття, уяву, волю» [2, с. 184]; «Створення казок – один із найцікавіших для дітей видів поетичної творчості. Водночас це важливий засіб розумового розвитку. Якщо ви бажаєте, щоб діти творили, створювали художні образи, перенесіть з вогника своєї творчості хоча б одну іскру в свідомість дитини» [2, с. 181]; «В казкових образах – перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного. Мої вихованці не оволоділи б

навичками абстрактного мислення, якби в їхньому духовному житті казка не стала цілим періодом» [2, с. 177].

В. Сухомлинський неодноразово наголошував на важливості для учителя початкової школи **уміти розповідати** казку. Водночас звертав увагу на необхідність створювати такі умови, в яких діти стають особливо чутливими у сприйманні казки. «Ми приходимо сюди (у Кімнату казки. – І.Б.) в час осінніх і зимових присмерків – у цей час казка звучить для дітей по-особливому і сприймається зовсім не так, як, скажімо, ясного сонячного дня. На дворі темніє, ми не запалюємо світла, сидимо в присмерку» [2, с.178–179].

К. Ушинський у «Рідному слові», особливо в другій частині, яка засвоювалася дітьми протягом другого року навчання, поміщував тексти, в тому числі і казкові, які виражали ідеї виразного морально-етичного спрямування. Деякі казки були взяті з різних збірників і оброблені автором, інші – «добуті» із власної пам'яті, бо він виніс із свого дитинства знання багатьох казок. Проте поряд із цими жанровими різновидами казок з'являється **авторська казка** Ушинського, кінцевою метою якої було вираження певної морально-етичної ідеї. Більшість із цих казок стали класикою авторської (літературної) казки і набули настільки широкої популярності, що почали вважатися народними – для прикладу назвемо хоча б такі казки як «Два козлики», «Вітер і сонце», «Два плуга» та ін. Більшість із них є педагогічними текстами найвищого рівня. Зараз не будемо системно характеризувати «секрети», завдяки яким було досягнуто такого рівня (бо саме таке завдання потребує окремого дослідження), вкажемо лише на те, що головною особливістю авторських казок Ушинського є те, що вони виражають думку, «одягнуту» в художню форму. Така думка створює тривке враження, збуджуючи не тільки мисленнєву діяльність дитини, а й викликає у нього естетично забарвлені емоції.

У своїй передмові до першого видання «Дитячого світу» («Книжка для читання») Ушинський особливо підкреслював необхідність підбирати для читання тексти, що розвивають у дитини мислення: «Мова не щось відірване від думки, – пише він, – а навпаки – органічний її витвір, який у ній корениться і безперервно з неї виростає; тому той, хто хоче розвивати в учня знання мови, повинен розвивати в нього насамперед здатність мислити» [3, с. 204].

Сухомлинський наголошував: «Найголовніше – це те, щоб у казці була глибока думка» [1, с. 510]. Він помітив, що виховна впливовість казки, яка виражає думку, стає особливо очевидною, коли йдеться про малюків з «ослабленими, уповільненими процесами мислення й дуже слабкою пам'яттю. Вони були б нещасними, знедоленими, вони втратили б віру в свої розумові сили й стали б недоучками, людьми з убогими, обмеженими інтересами [...], якби не казка. [...] Коли я сідаю з дітьми під столітнім дубом, коли над нами спалахують у небі перші зірки, а ми, притулившись один до одного, сидимо на високій степовій могилі й слухаємо музику

степу, – саме в очах отих недостатньо розвинених дітей я бачу перші вогники інтелектуального інтересу. Вони чекають казки» [1, с. 510].

Говорячи про здатність казки, наділеної глибокою думкою, благотворно впливати на розумовий розвиток дітей з уповільненими процесами мислення, з поганою пам'яттю, Сухомлинський лише увиразнює свою думку про особливий розвиваючий потенціал казки як педагогічного тексту. Тут же Василь Олександрович наводить тексти створених ним казок, які демонструють, *що таке глибока думка* в тексті казки [1, с. 510–514]

Таким чином, концепти Ушинського і Сухомлинського щодо виховного потенціалу казки, який залежить від думки, що втілена в її тексті, співпадають.

Але, прийшовши до такого висновку, ми лише наближаємося до розгадки таємниць впливовості педагогічного художнього тексту. Кожний текст, створений з метою впливу, в т.ч. і педагогічного, здійснює такий вплив з допомогою спеціальних виражально-зображувальних засобів.

Ось чому, визначаючи перспективні напрями в дослідженні творів художньої педагогіки як факторів педагогічного впливу, звертаємо увагу на необхідність доповнювати підходи педагогічної науки літературознавчими дослідницькими методами, здатними пояснювати «секрети» художності. Такий підхід тим більш важливий, що вітчизняна педагогіка володіє справжнім скарбом – художньою педагогікою Василя Сухомлинського, яка потребує як активного застосування у виховній практиці сучасної школи, так і наукового осмислення.

Список використаної літератури

1. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / Василь Сухомлинський // Вибр. твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К. : Рад. шк., 1976. – 654 с. **2. Сухомлинський В. О.** Серце віддаю дітям / Василь Сухомлинський // Вибр. твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К. : Рад. шк., 1977. – 670 с. **3. Ушинський К. Д.** / К. Д. Ушинський // Вибр. педагогічні твори: В 2-х т. – Т. 2. – К. : Рад. шк., 1983. – 193 с.

Баранюк І. Г. Казка як навчально-виховний інструмент у професійній підготовці вчителя початкової школи (На матеріалі наукової спадщини Костянтина Ушинського та Василя Сухомлинського)

Мета статті полягає у тому, щоб узагальнити, звести до цілісного концепту думки двох видатних вітчизняних педагогів Костянтина Ушинського та Василя Сухомлинського про казку як засіб педагогічного впливу. У статті наголошується, що володіння засобами художньої педагогіки є обов'язковою складовою професійної підготовки вчителя. Професіоналізм учителя початкової школи визначається його здатністю розуміти як педагогічний смисл казки, так і «секрети» її педагогічної впливовості. Власне знання цих «секретів» робить його володарем

ситуації, визначає рівень оптимальності методичних прийомів, застосованих з метою глибшого осмислення учнями казки. Сухомлинський своєю педагогічною практикою довів, що складання дітьми казок є надзвичайно інтенсивним педагогічним засобом. Це – дитяча художня творчість, яка максимально мобілізує мисленеву діяльність дитини, проймає її емоційністю.

Ключові слова: Костянтин Ушинський, Василь Сухомлинський, педагогічний вплив казки, художня педагогіка, початкова школа, професіоналізм учителя.

Баранюк И. Г. Сказка как учебно-воспитательный инструмент в профессиональной подготовке учителя начальной школы (На материале научного наследия Константина Ушинского и Василия Сухомлинского).

Цель статьи состоит в том, чтобы обобщить, свести в целостный концепт мысли выдающихся отечественных педагогов Константина Ушинского и Василия Сухомлинского о сказке как средство педагогического влияния. В статье утверждается, что владение средствами художественной педагогики является обязательной составляющей профессиональной подготовки учителя. Профессионализм учителя начальной школы определяется его способностью понимать как педагогический смысл сказки, так и секреты ее влияния на моральное и умственное развитие ученика. Именно знание этих «секретов» делают его хозяином ситуации, определяют уровень оптимальности методических приемов, с помощью которых учитель добивается более глубокого осмысления учениками содержания сказки. Сухомлинский своей педагогической практикой доказал, что сочинение сказок учащимися младших классов является эффективным средством воспитания и развития. Это – детское художественное творчество, которое максимально активизирует мысль и эмоции ребенка.

Ключевые слова. Константин Ушинский, Василий Сухомлинский, педагогическое влияние сказки, художественная педагогика, начальная школа, профессионализм учителя.

Baranyuk I. Fairy Tale as an Educational Tool of Upbringing in the Professional Training of a Primary School Teacher (Based on Scientific Heritage of Kostyantyn Ushynsky and Vasyl Sukhomlynsky)

The article aims at generalizing and unifying into the single concept the thoughts of a fairy tale as a means of pedagogical influence by two outstanding native pedagogues Kostyantyn Ushynsky and Vasyl Sukhomlynsky. It has been emphasized that Ushynsky and Sukhomlynsky with impressive completeness supported the influence of a fairy tale on the moral and mental development of a child, developed and clarified methodology of this influence, which should be studied by the students of pedagogical universities in the best possible way. That is why mastery of the

means of artistic pedagogics is an obligatory component of the teacher's professional training. The level of expertise of a primary school teacher is determined by their ability to comprehend both the pedagogical message of a fairy tale and the "secrets" of its pedagogical influence. Namely, being aware of these "secrets" makes them feel control over the situation, determines the level of efficiency of the methodic means applied for the better understanding of a fairy tales by the students. Fairy tale composing by the children is an extremely powerful means of pedagogical influence. It is a creative activity carried out by children, which stimulates thinking processes with a child, penetrates into the child emotionally. The concepts by Ushynsky and Sukhomlynsky of the upbringing potential of a fairy tale depending on the thought embodied in its text, coincide.

The thought by Sukhomlynsky about the potential of a fairy tale with a deep message inside to benefit mental development of a child with retarded thinking processes, with poor memory has been specifically emphasized.

Key words: Kostyantyn Ushynsky, Vasyl Sukhomlynsky, pedagogical influence of a fairy tale, artistic pedagogics, primary school, teacher's expertise.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2016 р.

Прийнято до друку 30.09.2016 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 378.1(09)(477.54)

О. І. Башкір

**СТАН НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ КАФЕДРИ
ПЕДАГОГІКИ ХНПУ імені Г.С. СКОВОРОДИ
В ПЕРЕДВОЄННІ РОКИ (1933-1941)**

Реформування вищої освіти України в напрямі інтеграції в Європейський освітній простір передбачає перетворення вищих педагогічних навчальних закладів на потужні осередки взаємоузгодженої роботи кафедр, які займаються перспективними науковими пошуками шляхів удосконалення підготовки майбутніх учителів. Збереження та примноження роботи кафедри як структурного підрозділу ВНЗ підтримують імідж України як держави з високим науковим потенціалом.

У сучасних умовах кафедри педагогічних вишів стають дослідницько-інноваційним середовищем, яке свідчить про спроможність педагогічних закладів здійснювати фундаментальні наукові дослідження, в яких концентрується величезна творча енергія професорсько-викладацького складу кафедр, координувати діяльність співробітників у